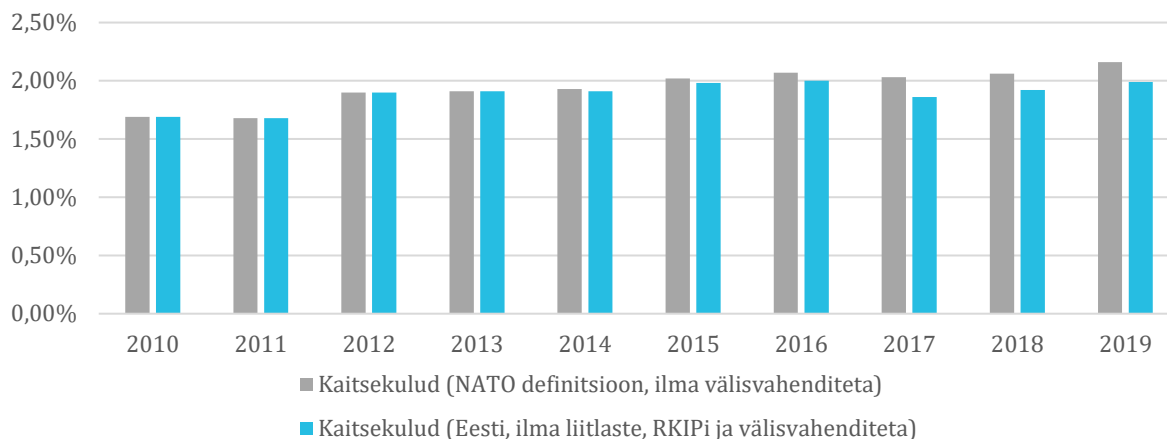

10. TURVALINE JA KAITSTUD RIIK

Faktilehtes antakse ülevaade Eesti sise- ja välisjulgeolekut mõjutavatest trendidest ja arengusuundadest.

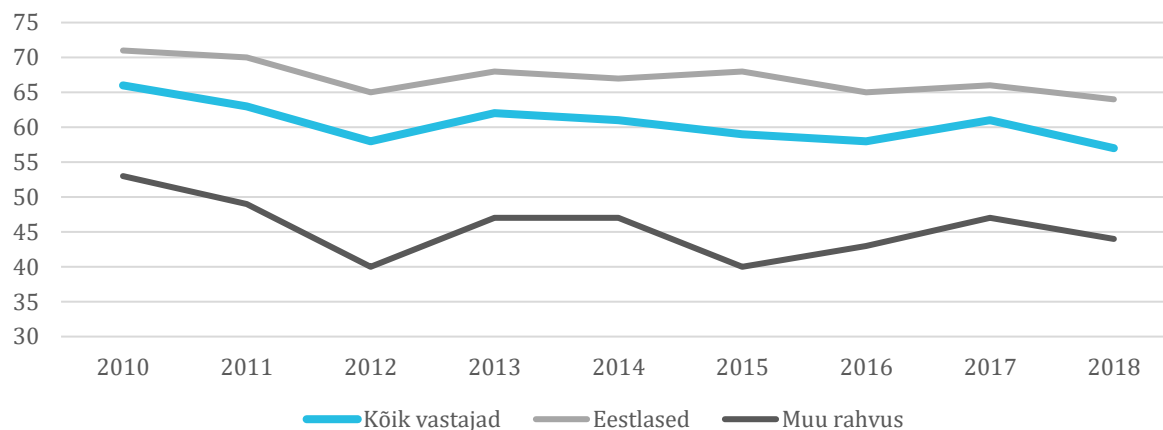
1. Hetkeolukord

Joonis 1. Kaitsekulutuste osakaal SKP-s jooksevhindades

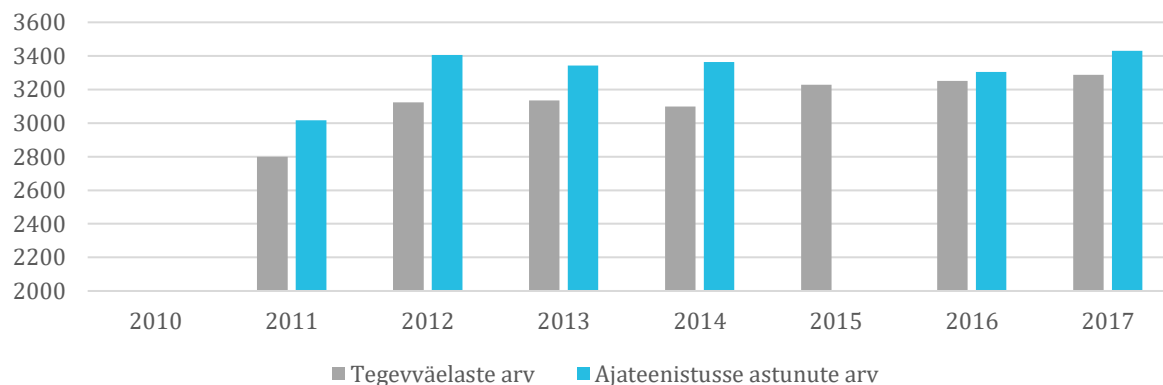
Allikas: Rahandusministeerium

Joonis 2. Valmisolek kindlasti või tõenäoliselt riigikaitstes osaleda

Allikas: Kaitseministeeriumi tellitud avaliku arvamuse küsitlus

Joonis 3. Tegevväelaste arv ja aasta jooksul ajateenistusse kutsutute arv

Allikas: Riigi majandusaasta aruanded

Eesti julgeoleku ja sõltumatuse tagab tugeva iseseisva kaitsevõime ja Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsiooni liikmesuse koostöö, samuti osalemine Euroopa Liidu ühises julgeoleku- ja kaitsepoliitikas (ÜJKP). Selle tulemuseks on usutava heidutuse kasv, mis vähendab märkimisväärselt sõjalise agressiooni riski. Eesti julgeolek sõltub samuti valmisolekust vajaduse korral tegutseda, Eesti riigi maine hoidmisest ning heade suhete arendamisest rahvusvahelises kogukonnas.

Eesti **kaitsekulutuste** osakaal SKP-s on kümne aasta jooksul kasvanud ning jõuab 2019. aastal tasemele 2,16% SKP-st.¹ NATO kokkulepitud miinimumtaset (2% SKP-st) ületavat osa kaitsekuludest on kasutatud liitlaste väeüksuste vastuvõtmiseks vajalikeks kuludeks ning kaitseotstarbelise erivarustuse hangeteks riigieelarve strateegia raames kokku lepitud täiendava kaitseinvesteeringute programmi raames. Eesti kaitseplaneerimises on tugev suunitus sellele, et maksimaalne ressurss läheks lahinguvõimeliste üksuste loomiseks ja alalhoidmiseks. Kaitsekuludest 74% on mõeldud otseselt sõjalistele üksustele ning üle 20% kuludest on eraldatud põhihangeteks. Tegevvälaste arv kasvas 2017. aastal 17% võrreldes 2011. aastaga ja ajateenistusse astunute arv on suurenenud pärast mõningast langust 2012.–2016. aastal.

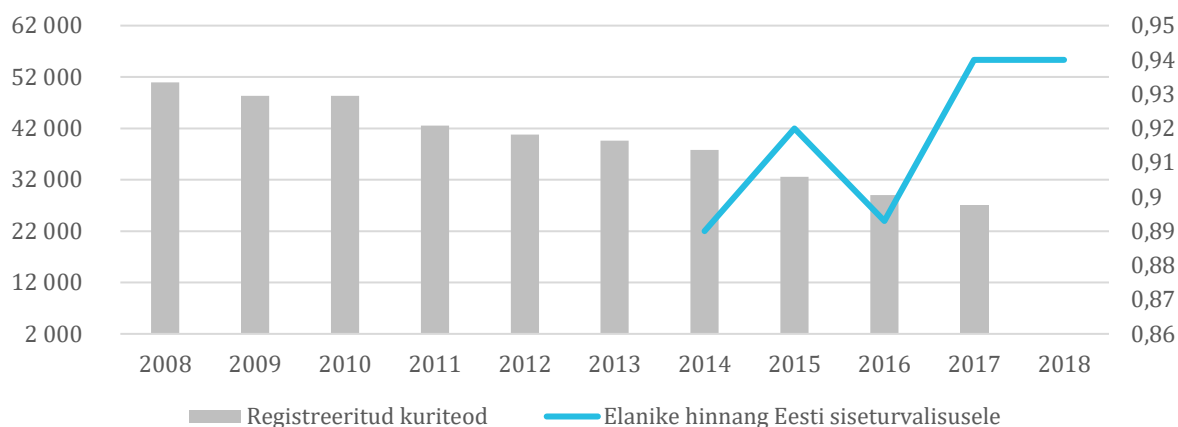
Eesti on integreeritud **NATO sõjalise kaitse ühtsesse raamistikku** liitlasvägede (pataljoni lahingugrupi) kohaloleku, NATO õhururbe missiooni ning staabielemendi kaudu. Eesti kaitsevälased osalevad alates 1995. aastast välisoperatsioonidel. Eesti on julgeoleku tagaja ka väljaspool Eesti piire: 2019. aastal osaleb Eesti kokku 9 välisoperatsioonil ning lisaks veel 3 valmidusüksuses osana NATO ja NATO liitlaste, samuti ELi ja ÜRO egiidi all toimuvatest missioonidest.

Eesti riigikaitse ja NATO kollektiivse kaitsevõime lahutamatu osa muutub rahvusvahelises julgeolekukeskkonnas on **küberkaitse**. Eesti välise julgeoleku ja NATO tõhusa kollektiivkaitse jaoks on ülitähtis oluliste infosüsteemide kaitse tagamine, suutlikkus teostada (ennetavaid) operatsioone küberruumis ning osalemine ja juhtroll NATO küberkaitsevõime arendamisel. Kaitseväe struktuuris on loodud sellel eesmärgil küberväejuhatuse ning Tallinnas paikneb NATO küberkaitsekoostöö keskus.

Kaitseliidu, Naiskodukaitse ja Kaitseliidu noorteorganisatsioonide liikmete arv oli 2017. aasta lõpu seisuga 25 968, viimasel aastal on enam kasvanud noorteorganisatsioonide liikmete arv. Eesti elanike toetus relvastatud vastupanu osutamiseks püsib kõrgel, 80% tasemel. 2018. aasta märtsis tehtud küsitluse põhjal on isiklikult valmis riigikaitset osalema 57% Eesti täiskasvanud elanikest (näitaja on 2011. aastast alates püsinud vahemikus 57–63%).

Siseturvalisus

Joonis 4. Registreeritud kuritegude arv ja nende elanike osakaal, kes hindab Eestit turvaliseks riigiks

Allikas: Siseministeerium, Statistikaamet

Eesti elanikud hindavad oma riiki ning oma kodukoha ümbrust üha enam turvaliseks. 2018. aastal pidas siseturvalisuse avaliku arvamuse uuringu järgi Eestit elamiseks turvaliseks riigiks 94% vastanutest (2015. aasta Eurobaromeetri uuringu järgi leidis seda 92%). Oma kodu ümbruskonda turvaliseks pidavate elanike osakaal on püsinud stabiilselt kõrge (2015. aastal 92% ja 2018. aastal 96%). Eestlased hindavad oma koduriiki teiste ELi riikide elanikest keskmisest turvalisemaks (28 riigi pingereas hoiame 7. kohta). **Inimesed on ka enamasti veendunud, et peaksid ise aktiivselt osalema omaenda ja kodukoha turvalisuse tagamisel** (2018. aasta siseturvalisuse avaliku arvamuse uuringu järgi 93%) ja panustama oma kodukoha turvalisuse suurendamisse.

Oluline roll ohtude märkamisel ja nende ennetamisel on **inimeste teadmistel, hoiakutel, oskustel ja käitumisel**. Kuigi hoiakute näol on olemas eeldused kahjude ärahoidmiseks (2018. aasta siseturvalisuse avaliku arvamuse uuringu järgi 95% vastanuid nõustus või pigem nõustus, et peavad oluliseks käituda ohte ennetavalt), on vaja suuremat **ennetustööd käitumuslikest teguritest tingitud õnnetuste ja vigastussurmade vähendamiseks**.

Kuigi õnnetustes hukkunute ja registreeritud kuritegude arv on aasta-aastalt vähenenud, ei ole see vähendanud nõudlust **siseturvalisuse teenuste** järele. Lähiaastatel võib nende pakkumine üle riigi sattuda surve alla rahvastiku vananemise ning tööturule sisenevate noorte arvu vähenemise, samuti suureneva hulga eriteenistujate pensionile siirdumise tõttu. Ka järgnevatel kümnenditel on oluline **kogukonnakeskse turvalisuse** juurutamine ja tugevdamine, kuid tuleb arvestada, et kogukonna mõiste on muutumas rahvastikutrendide, linnastumise, elanikkonna mitmekesisustumise ning individualistliku elulaadi suurema esiletõusu tõttu.

Riigi **sisejulgeoleku** tagamisele aitavad otseselt kaasa poliitilise süsteemi usaldusväärsus, majanduskeskkonna konkurentsivõimelisus, kriitilise taristu vastupidavus, elukeskkonna ja küberruumi ohutus ning võitlus terrorismi ja organiseeritud kuritegevuse vastu. Üha suuremat tähelepanu nõuavad **välised ohud**, nagu vägivaldsete ideoloogiate levik, rahvusvaheline terrorism, ohtlike tehnoloogiate areng, küberründed, vaenulike eriteenistuste tegutsemine ja hübriidohud. Vastupanuvõime **hübriidohutudele** vajab **avarat julgeolekukäsitust**, mis eeldab eri tegevussuundade ja poliitikavaldkondade ning avaliku, era- ja kolmanda sektori panust ja koostöö koordineeritust. Siseturvalisuse aspektiga tuleb arvestada ka eri poliitikavaldkondade, iseäranis haridus-, majandus-, lõimumis-, rände-, sotsiaal-, välis- ja regionaalpoliitika kujundamisel, et vähendada ühiskonnarühmade vastuvõtlikkust välisele mõjutustegevusele. Siinkohal on oluline roll ka **strateegilisel kommunikatsioonil**, mis aitab suurendada ühiskonna ühtekuuluvust ja ühist väärtusruumi ning elanike allikakriitilisust ja ohuteadlikkust.

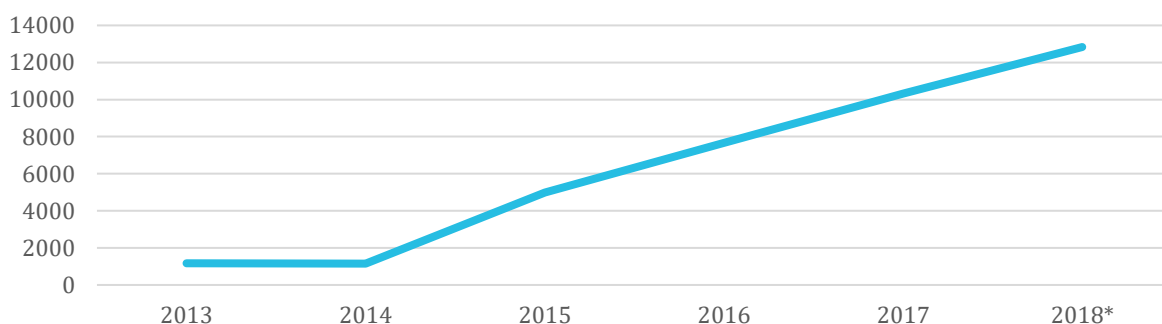
Ministeeriumide ja kohaliku omavalitsuse üksuste **vastupanuvõime kriisideks** (nii rahu- kui ka sõjaajal) **on ebapiisav ning vaja on suutlikkuse märkimisväärset kasvu**. Laiapindne riigikaitse ja kriisideks (sh ilmastikunähtustest tingitud) valmisolek sõltub eri valitsemisalade koostegutsemisest. Võimelüngad ühes valdkonnas seavad ohtu valmisoleku ka teistes valdkondades. Lisaks on Eesti majandus vahetult seotud globaalse ja regionaalse kaubavahetusega, mistõttu on **kriitilised sektorid** (nt toidusektor, esmatarbekaubad, ravimid jne) **tarneahelate katkestuste korral haavatavad**. Vaatamata sellele, et riigil on loodud varud kriiside lahendamiseks (toiduvaru, tervishoiuvaru jne), on veelgi olulisem keskenduda elutähtsate teenuste ja toodete (toidukaubad, ravimid, kütus, esmatarbekaubad jne) kättesaadavusele laiemalt, nt kehtestades asjakohased turupõhised sekkumismeetmed ja piirangud, nõuded asutustele ja ettevõtetele, toorainete puhvervaru kohustuse jne.

Tööealise elanikkonna vananemine ning kasvav vajadus nii kvalifitseeritud kui ka lihttööjõu järele, samuti globaalne võidujooks talentide pärast seab Eesti ette uued ülesanded **rändehalduses**. **Sisserände** suurenemine eeldab senisest tõhusamaid ja efektiivsemaid menetlusi, uusi tehnoloogilisi lahendusi, tõhusate kohanemist ja lõimumist soodustavate meetmete olemasolu ning migratsiooniasutuste suutlikkuse suurendamist. See on vajalik, et toetada ühelt poolt Eesti ühiskonnale lisandväärtust toovate välismaalaste kiiret ja sujuvat Eestisse asumist, kuid teiselt poolt ära hoida nende välismaalaste Eestisse saabumine, kes võivad ohustada avalikku korda ja riigi julgeolekut. Praegused kohanemist ja lõimumist toetavad tegevused ei pruugi vastata sisserändajate profiilide mitmekesisustumisele ning mobiilsusele. Eesti ühiskonna üldine sisserände vastuvõtlikkus on eri hirmude ja eelarvamuste tõttu vähenenud, mistõttu on muutunud keeruliseks eri sisseränderühmade Eestisse saabumise soodustamine ning rahvusvahelise kaitse kontekstis Eestisse vastuvõtmine. Mida avatum on Eesti ühiskond uussisserändajate suhtes, seda enam tahavad siia tulla ka kõrgelt kvalifitseeritud välisspetsialistid, kes aitavad kaasa majanduskasvule. Samuti aitab vastuvõtva ühiskonna avatus uussisserändajatel kiiremini ja paremini kohaneda ja lõimuda ning seda väiksem on risk pingeteks ühiskonna eri rühmade vahel.

Kuigi Eesti on endiselt väikseima **rahvusvahelise kaitse** taotlejate arvuga liikmesriik ELis (2017. aastal esitati 108 avaldust), sõltub valdkond paljuski välistest teguritest, mistõttu on vaja ka edaspidi tagada toimetulek taotlejate arvu võimaliku kasvuga, eeskätt piisavate tugiteenuste kaudu, hoides samas ära süsteemi kuritarvitamist ning teenuste ülekoormamist. Samavõrd oluline on tõhustada ebaseaduslikku sisserännet ohjeldavaid meetmeid ning arendada nüüdisaegset ja turvalist identiteedihaldust.

Küberturvalisus

Joonis 5. CERT-EE registreeritud juhtumite arv. ⁱⁱ

*2018 – 10 kuu kohta; Allikas: Riigi Infosüsteemi Amet

Küberjuhtumid jagunevad mõjuga ja mõjuta intsidentideks. Mõjuga intsidentideks loetakse juhtumit, millel oli mõju infosüsteemide konfidentsiaalsusele, terviklikkusele või käideldavusele. Kõikidest registreeritud juhtumitest saab umbes 15–20% nimetada mõjuga juhtumiteks. Pärast 2015. aastat jätkunud juhtumite hulga tõusutrend näitab, et **olukord küberruumis muutub järjest pingelisemaks**. 2018. aasta prognoos näitab, et RIA-s registreeritakse tänavu kolm korda enam juhtumeid võrreldes 2015. aastaga.

Uute tehnoloogiate ja seadmete kasutuselevõtt mitmekesistab kurjategijate võimalusi, suurendab kuritegude arvu ja mahtu ning kaasnevat majanduslikku kahju. Selliste ohtudega tegelemine eeldab uurimis- ja julgeolekuasutustelt IKT valdkonna arengusuundumustele reageerimiseks häid oskusi ja teadmisi ning tööks vajaliku tänapäevase riist- ja tarkvara olemasolu, suhteid rahvusvaheliste koostööpartneritega ja hästitoimivat riigisisest töökorraldust partnerasutuste vahel.

2. Olulised suundumused Euroopa Liidus ja maailmas

Olulisteks globaalseteks suundumusteks on kasvavad pinged rahvusvahelistes suhetes, konfliktide ja humanitaarkriiside hulga suurenemine ning reeglitepõhise maailmakorra kahtluse alla seadmine autoritaarsete riikide poolt. Riskid Eesti julgeolekule tulenevad **lähipiirkonna riikide** omavahelistest suhetest ning **Euro-Atlandi piirkonna** juhtivate riikide omavahelistest suhetest. Euroopa julgeolekut mõjutab **Venemaa** välispoliitika kasvanud **agressiivsus** oma eesmärkide saavutamisel, sealhulgas sõjalise jõu kasutamine. Venemaa ja läänemaailma suhted võivad jääda pikaks ajaks pingeliseks.

Esile on kerkinud asümmeetrilised ohud, sh **küber- ja hübriidohud**, mis ei tunne riigipiire ja mille allikad on raskesti tuvastatavad, kuid mille mõju on samaväärne traditsiooniliste julgeolekuohtudega. Uute tehnoloogiate areng on toonud kaasa küberründe vahendite, viiside ja sihtmärkide mitmekesistumise, alates demokraatlike protsesside ja meedia mõjutamisest kuni elutähtsa taristu ründamiseni. **Küberjulgeoleku** valdkonnas on ELis suund **võimete**, kerksuse ja heidutuse suurendamisel. 2017. aastal kokku lepitud ELi küberdiplomaatia vastumeetmete raamistikus nähakse ette küberrünnakutele vastamiseks **piiravaid meetmeid**. Oluliseks järgmiseks sammuks küberrünnete tõkestamises ja ennetamises on piiravate meetmete süsteemi väljatöötamine ja rakendamine. **Hübriidohtude** vastases võitluses on nii ELi kui ka NATO suund teadlikkuse suurendamisel kogu ühiskonnas, **võimete ja kerksuse** arendamisel ning **valmisoleku** parandamisel, seda ka NATO ja Euroopa Liidu koostöös.

NATO raames tehtava ning muu rahvusvahelise julgeoleku- ja kaitsekoostöö aktiivsus on kasvanud, **Balti riikide ja Põhjamaade koostöö** tihenunud. **Koostöö NATOga** on olnud Euroopa julgeoleku üks alustaladest. Seda on hakanud täiendama varasemast intensiivsem **Euroopa Liidu** raames tehtav **kaitsekoostöö**. 2017. aastal sai alguse ELi struktureeritud kaitsekoostöö ning 2018. aastal on alustatud Prantsusmaa juhtimisel **ühiksa riigi üksuse loomist**, millesse kuulub ka Eesti ning mis peaks suutma kiirelt ellu viia ühiseid sõjalisi operatsioone, evakueerida inimesi sõjatsoonist või anda loodusõnnetuse korral abi. Lisaks on EL käivitanud mitu miljardit maksva kaitsefondi, mille eesmärk on arendada Euroopa sõjalisi võimeid ja suurendada kontinendi strateegilist sõltumatust. Püsiülesanne on endiselt aga **EL ja NATO** võimalikult **ühtse ohupildi arendamine** ning Euroopa Liidu ja NATO koostöö edasine süvendamine.

Ebaseaduslik ränne on kompleksne probleem kogu Euroopa Liidule, mille lahendamine on Schengeni vaba liikumise ala säilimise eelduseks. Kuigi ebaseaduslik sisseränne ELi on 2015. aasta rändekriisi tipp hetkest märkimisväärselt vähenenud (2018. aasta oktoobri seisuga 95%), võib rändesurve konfliktide ja humanitaarkriiside tõttu edaspidi taas suurened, iseäranis **ELi lõunapiiril**. Eesmärgiks jääb tagada **ELi välispiiri** tõhus **haldamine**, kus endast ohtu kujutavaid või sisenemisõigusega isikuid ei lubata liidu territooriumile ja toimub ka kaubavoogude tõhus kontroll. Oluline roll on siin **tehnoloogilistel lahendustel** ja **ühisoperatsioonide võime** arendamisel. Järjest olulisemaks muutub ka **koostöö kolmandate riikidega** selleks, et tegeleda julgeolekuküsimuste ja ebaseadusliku rände ennetamisega, inimkaubitsejate tegevuse tõkestamisega ja tagasisaatmiste tõhustamisega.

Lähiaastatel ei ole põhjust eeldada terrorismiohu vähenemist Euroopas. **Terrorismiohu** taset mõjutab seejuures ka radikaalsete välisvõitlejate naasmine konfliktikollettist oma ELi koduriikidesse. Liikmesriikide ühiseks eesmärgiks jääb kaitsta inimesi, avalikku ruumi ja kriitilise tähtsusega taristut nii füüsiliste rünnakute kui ka küberrünnakute eest; võidelda radikaliseerumise vastu (sealhulgas veebikeskkonnas); ennetada ja tõkestada organiseeritud kuritegevust ja toetada ohvreid. Eesmärkide saavutamiseks tuleb jälgida **kuritegevusega seotud rahavooge**, teha koostööd kuritegude uurimisel, toetada **andmete paremat piiriülest kasutamist õiguskaitstes** (sh ELi andmebaaside koostalitlusvõimet) ja leida sobilik tasakaal turvalisuse tagamiseks vajaliku sekkumise ja põhivabaduste kaitse (sh andmekaitse) vahel.

Hiljutised äärmuslikud ilmastikuolud Euroopas on näidanud, et turvalisus sõltub samuti Euroopa Liidu **ühisest suutlikkusest** reageerida inimtegevusest tingitud **katastroofidele ja loodusõnnetustele**. Tõsisemate hädaolukordade lahendamiseks on loomisel **üleeuroopaline hädaabivõime (rescEU)**, mis täiendab riikide endi elanikkonnakaitse võimeid ning riikidevahelisi vastastikuse abistamise vabatahtlikke kokkuleppeid, kuid ei tohiks samas vähendada riikide motivatsiooni hädaolukordi iseseisvalt ennetada, nendeks valmistuda või neid lahendada.

3. Poliitikasoovitused Eestile

1. Lähtuda ka edaspidi riigikaitse valdkonna arendamisel riigikaitse laiast käsitusest, mis koondab sõjalised ja mittesõjalised võimed, tegevused ja ressursid nii avalikust, era- kui ka kolmandast sektorist.
2. Riigikaitse eesmärkide saavutamisel tuleb eelistada jätkusuutlikke ja tuleviku ohupildiga põhjuslikus seoses olevaid võimelahendeid, mis tagab Eesti riigikaitse tõhusa ja eesmärgipärase arendamise.
3. Riigikaitse vajadus ja kerksus peavad olema läbivad põhimõtted ühiskonna toimepidevuse ja riigikaitsega seotud teenuste ning tegevuste planeerimisel nii avalikus kui ka erasektoris.
4. Jätkata senist välis- ja julgeolekupoliitika suunalist tegevust, mis tugevdab NATO liitlaste omavahelist ühtsust ja tagab NATO heidutus- ja kaitsehoiaku püsimise (sealhulgas liitlaste kohalolu).
5. Hoida ELi ühise julgeoleku- ja kaitsepoliitika edendamisel fookust liikmesriikide kaitsevõime parandamisel, hübriidsõja suhtes vastupanuvõime suurendamisel, sõjaliste ja mittesõjaliste ELi valdkondade parema koostöö tagamisel ning Euroopa kaitsetööstuse arengul.
6. Tagada kestliku sõjalise võime arendamiseks kaitsekulutuste tase läbivalt üle 2% SKP-st.

7. Suurendada elanike endi panust oma kodukoha turvalisuse tagamisel, sealhulgas vabatahtlikkuse kaudu.
8. Arendada välja ja käivitada terviklik, süsteemne ja teadmispõhine ennetustegevuste süsteem, sh katsetada Eesti oludesse sobivaid uusi lähenemisviise igapäeva ohutuse suurendamiseks ja elanike riskikäitumise vähendamiseks.
9. Suurendada elanikkonna teadlikkust neid ohustavatest riskidest ning tagada nii üksikisiku kui ka kogukonna tasandil vajalikud oskused kriisiolukorras toimetulekuks.
10. Parandada riigiasutuste, elutähtsate teenuste osutajate ja kohaliku omavalitsuse üksuste kriisialast valmisolekut, elutähtsa teenuse toimepidevuse tagamist ja suurendamist, sh kliimamuutustega kohanemist, riskide ennetamist ja juhtimist ning katastroofidele vastupanuvõime suurendamist.
11. Tagada siseturvalisuse teenuste pakkumise jätkusuutlikkus piisaval arvul hea väljaõppe ja motiveeritud personaliga.
12. Kasutada siseturvalisuse tagamisel senisest enam tehnoloogia pakutavaid võimalusi, sealhulgas ehitada välja tehnoloogilisi võimalusi arvestav idapiir ja tagada turvalised tehnoloogilised lahendused identiteedihalduseks ja isikut tõendavate dokumentide haldamiseks.
13. Arvestades Eesti ühiskonna üha suurenevat digitaliseeritust ning sõltuvust e-teenustest, samuti küberohtude mitmekesisustumist, suunata enam ressursi e-riigi toimepidevuse kindlustamisele ning suurendada riigi ja erasektori valmisolekut tulla toime küberintsidentidega.
14. Arendada politsei majandus- ja küberkuritegude uurimise võimet, et tulla toime ühiskonnas uute ülesannetega.
15. Arvestada kõigi uute tehnoloogiate, k.a tehisintellekti, rakendamisel ja iga uue infosüsteemi planeerimist alustades küberturvalisuse, sealhulgas andmete terviklikkuse põhimõtetega (*security by design*).
16. Kinnistada Eesti rolli kübervaldkonna suunanäitajana rahvusvahelisel tasandil, kasutades selleks muu hulgas maksimaalselt ära Tallinnas paiknevat NATO küberkaitsekoostöö keskust (NATO CCDOE) ja ELi IT-agentuuri (eu-LISA).
17. Jätkata Euroopa Liidus rände suhtes tervikliku lähenemisviisi arendamist, mis hõlmab ELi välispiiride tõhusamat kontrolli, intensiivsemat välistegevust, ebaseaduslike sisserändajate kiiremat tagasisaatmist ja ELi varjupaigasüsteemi reformi, mis tugineb vastutuse ja solidaarsuse tasakaalule.
18. Tugevdada ebaseadusliku rände ennetamiseks osana laiemast partnerlusest koostööd päritolu- ja transiidiriikidega, eelkõige Põhja-Aafrikas. Parandada ELi-üleste infosüsteemide koostalitlusvõimet ja andmete riskisutuse võimalusi. Uurida, kuidas on võimalik saavutada julgeoleku- ja piirihaldus- ning tollisüsteemide vahelist koostalitlusvõimet.

Kasutatud allikad:

1. J. Vsevirov „Reaalse riigikaitse väljakutsed“ <https://diplomaatia.ee/reaalse-riigikaitse-valjakutsed/>
2. H. Praks, E. Marmeit „NATO Brussels summit“ https://icds.ee/wp-content/uploads/2018/05/ICDS_Policy_Paper-NATO_Brussels_Summit-May_2018.pdf
3. M. Maigre, K. Kaska „Küberkaitsest teriklikult“ <https://diplomaatia.ee/kuberkaitsest-teriklikult/>
4. Tallinn Digital Summit Briefing Note „Responsible, safe and secure AI“ <https://lisboncouncil.net/publication/publication/152-responsible-safe-and-secure-artificial-intelligence.html>
5. Elanikkonnakaitse kontseptsioon https://www.riigikantselei.ee/sites/default/files/content-editors/organisatsioon/failid/rakkerühmad/elanikkonnakaitse_kontseptsioon_15.02.2018.pdf

6. OECD „Recommendation of the Council on the Governance of Critical Risks“
<http://www.oecd.org/gov/risk/Critical-Risks-Recommendation.pdf>
7. Euroopa Ülemkogu järeldused, juuni 2018 <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/06/29/20180628-euco-conclusions-final/>
8. Euroopa Komisjoni kõrgetasemelise infosüsteemide ja koostalitlusvõime eksperdirühma lõpparuanne, mai 2017
<http://ec.europa.eu/transparency/regexpert/index.cfm?do=groupDetail.groupDetailDoc&id=32600&no=1>
9. Eesti Euroopa liidu poliitika 2015-2019 <https://www.riigikantselei.ee/sites/default/files/content-editors/Failid/EL/elpol-2015-2019.pdf>
10. Eesti julgeolekupoliitika alused https://www.riigikantselei.ee/sites/default/files/content-editors/Failid/2017.05.31_jpa_riigikogu.pdf
11. Kaitsepolitsei ameti aastaraamat 2017 <https://www.kapo.ee/et/content/aastaraamatu-v%C3%A4ljaandmise-traditsiooni-ajalugu-ja-eesm%C3%A4rk-0.html>
12. Siseturvalisuse avaliku arvamuse uuring 2018
https://www.siseministeerium.ee/sites/default/files/dokumendid/Uuringud/Avaliku_korra_tagamine/siseturvalisuse_avaliku_arvamuse_uuring_aruanne_2018_loplik.pdf
13. Siseturvalisuse arengukava 2020-2030 koostamise ettepanek (eelnõu)

ⁱ 2017. aastal oli NATO Euroopa liikmesriikide ja Kanada kaitsekulutuste osakaal keskmiselt 1,45% nende SKP-st. 2017. aastal täitsid vaid 4 riiki 2% kriteeriumi (USA, Kreeka, Suurbritannia, Eesti), samal ajal kui 4 riiki kulutas vähem kui 1% (Sloveenia, Hispaania, Belgia, Luksemburg). Defence Expenditure of NATO countries: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_152830.htm?selectedLocale=en

ⁱⁱ 2015. aastal alanud registreeritud juhtumite tõus on osaliselt seotud CERT-EE töö ümberkorraldamisega ja ööpäevaringse seirevõime arendamisega. See, et registreeritud juhtumite arv kasvas aastaga neli korda, näitab pigem CERT-EE võimet juhtumeid näha, kui et juhtumite hulk oleks hüppeliselt tõusnud. (*Allikas: Riigi Infosüsteemi Amet*)